

W. Stanley Jevons'ın "Logic" (Mantık) Adlı Eserindeki Mantık Görüşleri Üzerine Değerlendirme

Remziye Selçuk

<https://orcid.org/0000-0002-0919-9234>

Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mantık Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye

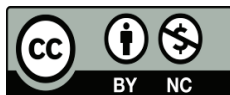
<https://ror.org/03n7yzv56>

remziyeselcuk@adu.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Selçuk, Remziye. "W. Stanley Jevons'ın 'Logic' (Mantık) Adlı Eserindeki Mantık Görüşleri Üzerine Değerlendirme". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 42 (Mart 2026), 467-487. https://doi.org/10.34082/islami-ilmiler.1837086 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Makale herhangi bir çalışmadan türetilmemiştir.)
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
ÜYZ Beyanı:	Bu makalenin hazırlanma sürecinde yapay zekâ destekli araçlar kullanılmamıştır.
Geliş Tarihi:	6 Aralık 2025
Kabul Tarihi:	10 Mart 2026
Yayın Tarihi:	30 Mart 2026
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilmiler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: 19. yüzyıl mantık ilmi açısından oldukça önemlidir. Çünkü sembolik mantık çalışmaları hız kazanmış, kıyas eleştirileri yoğunlaşmış, kıyasa alternatif yöntemler geliştirilmiş ve mantık makineleri hem tasarlanmış hem de uygulamaya başlanmıştır. Bu bağlamda W. Stanley Jevons(1835-1882) mantıkla alakalı birçok çalışma yapmıştır. En önemlileri arasında "mantıksal alfabe", "mantıksal abaküs" ve "mantık makinesi" çalışmaları ile "benzerlerinin birbiri yerine kullanılması" görüşü bulunmaktadır. Bu çalışma kapsam olarak 19. Yüzyıl mantığı ve bu süreç içerisinde Jevons'ın, mantık görüşlerinin özeti olması bakımından, "Logic(Mantık)" adlı eseri ile sınırlıdır. Bu makalede okuyucuya, mantık tarihi içerisinde önemli yeri olan Jevons'ın görüşleri hakkında bilgi sunma ve bazı karşılaştırmalar ile eleştirel bir bakış açısı kazandırma amaçlanmıştır. Yöntem olarak kaynak tarama, okuma ve yorumlama yöntemleri kullanılmıştır. Verilerin toplanıp değerlendirilmesiyle dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Jevons "Logic" kitabında mantık konularını bir takım ilavelerle ele almaktadır. O eserinde akıl yürütmelerden başlayarak kavram ve kavram çeşitleri, önermeler, kıyas, kıyas çeşitleri, gözlem, deney, konuları ile doğadan bilgi toplama sürecinin mantıksal aşamalarını incelemektedir. Eserin sonunda da kısaca mantıksal yanlışlarına değinmektedir. Mantıkçılar mantığın önemini bilerek çalışmalıdır. Eğitimde mantık dersi, küçük yaşlardan itibaren önemli sayılarak bireylere kazandırılmalıdır. "Benzerlik" mantık ve bilimler için önemlidir. Çıkarımlarda ve sembolleştirmede önermeleri benzer önermeye indirgenerek çıkarım yapılabilir. Genelme yapmak mümkün ve gereklidir. Tümevarım bilimler için oldukça önemlidir ve dört aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar gözlem ve deney yoluyla veri toplama, akıl yürütme (bu aşamada incelenen şeyler için doğru olabilecek hipotezler oluşturulur), kıyas veya diğer tümdengelim yöntemleriyle hipotezin doğru olması halinde doğru olabilecek belli olgulara ulaşma, hazırlanmış bilgileri çıkarımlarla karşılaştırmaya devam etme, yani yeni deney ve gözlemlerle tekrar bilgilerin doğruluğunu sınamadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, W. Stanley Jevons, Akıl Yürütme, Önerme, Kıyas.

Evaluation on the Logical Views of W. Stanley Jevons in His Work "Logic"

Remziye Selçuk

<https://orcid.org/0000-0002-0919-9234>

Assistant Professor, Adnan Menderes University, Faculty of Theology,
Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of Logic, Aydın, Türkiye

<https://ror.org/03n7yzv56>

remziyeselcuk@adu.edu.tr

Citation:	Selçuk, Remziye. "W. Stanley Jevons'in 'Logic' (Mantık) Adlı Eserindeki Mantık Görüşleri Üzerine Değerlendirme". <i>Journal of Islamic Sciences</i> 42 (March 2026), 467-487. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1837086 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
AI Statement:	AI-assisted tools were not used in the preparation of this manuscript.
Date of submission:	6 December 2025
Date of acceptance:	10 March 2026
Date of publication:	30 March 2026
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The 19th century is significant for the science of logic because witnessed an acceleration of symbolic logic studies, the development of alternative methods to syllogisms, and the design and implementation of logic machines. In this context, W. Stanley Jevons (1835-1882) made numerous contributions to logic. Among his most important works are his studies on the "logical alphabet," "logical abacus," and "logic machine," as well as his view on the interchangeability of similar concepts. This study is limited in scope to 19th-century logic and Jevons's work, "Logic" which presents his key ideas. This article aims to provide the reader with information about Jevons's views, which hold an important place in the history of logic, and to offer a critical perspective through some comparisons. The methodology employed includes source research, reading, and interpretation. Significant findings were obtained through the collection and evaluation of data. In his book "Logic" Jevons addresses logical topics with a number of additions. Starting with reasoning, it examines the logical stages of the process of gathering information from nature, including concepts and types of concepts, propositions, syllogisms, types of syllogisms, observation, and experimentation. The final section briefly touches upon logical fallacies. Logic lessons should be considered important in education and instilled in individuals from a young age. "Similarity" is important for logic and the sciences. In inferences and symbolization, propositions can be reduced to similar propositions to make inferences. Generalization is possible and necessary. Induction is quite important for the sciences and consists of four stages.

Keywords: Logic, W. Stanley Jevons, Reasoning, Proposition, Syllogism.

Giriş

Sembolik mantık çalışmaları yoğun şekilde 19. yüzyılda görülmektedir. De Morgan(1806-1876), Boole (1815-1864), Jevons (1835-1882) gibi mantıkçılar matematiği örnek alarak mantığı sembolleştirmeye çalışmışlardır. 19. yüzyıl mantığında Jevons'ın en dikkat çekici başarısı onun "mantık makinesi" denilen piyanoya benzeyen bir alet yapmış olmasıdır. Bu aleti Boole'un fikirleri üzerine inşa ettiğini kendisi belirtmiştir.^[1] Boole yöntemleri parmak hesabına indirgenebildiğinden dolayı makineleştirmeye uygundur. Bunu ilk fark eden Jevons olmuş, 1869'da bir mantık makinesi yapmayı başarmış ve bunu bir sonraki yıl Kraliyet Topluluğu'na (Royal Society) sunmuştur. Bir betimlemesinde bu aletin görüntüsünün diklemesine duran çok küçük bir piyanoya benzediğini söylemiştir, ancak modern gözler için daha ziyade bir yazarkasaya benzemektedir, çünkü elemanların (sınıfların ya da önermelerin) değişik olası kombinasyonlarını belirten imler tuşlara basarak ortaya çıkmakta veya yok olmaktadır.^[2] Daha sonraları bu makinenin geliştirildiği bilinmektedir.

Jevons'ın mantığına dair Türkçe literatürde çok az çalışma bulunmaktadır.^[3] Mevcut çalışmalar mantıkla alakalı değildir.^[4] Bu çalışmada problem olarak Jevons'ın mantık ve konuları hakkındaki görüşleri üzerinde durulmuştur. Jevons'ın mantıkla alakalı çok sayıda çalışması bulunmaktadır. *Primer of logic, Principles of Science, Studies in Deductive Logic, Pure Logic and Other Minor Woks, Elementary of Logic, Science Primers-Logic*, bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada Jevons'ın mantıkla alakalı görüşleri açısından özet durumunda olması bakımından Logic'teki görüşleri üzerinde durulmuştur. Onun tüm çalışmalarını ele almak oldukça çok yer kaplayacağından buna karar verilmiştir.

Çalışmada alt problem olarak:

1. Jevons'ın *Logic* kitabında hangi mantık konuları bulunmaktadır?
 2. Jevons'ın *Logic* kitabında ele aldığı konuların mantığa katkısı nedir?
- problemleri etrafında çalışılmıştır.

1. Yöntem:

Yöntem olarak literatür tarama yöntemi seçilmiştir. Mevcut kaynak ve belgeleri incelemek suretiyle veri toplamaya "literatür tarama" denir. Literatür taramanın eskiden beri kullanılan bir yöntem olduğu malumdur. Bilimlerin birikimli ilerlediği düşünüldüğünde bu durum kaçınılmazdır. Önceki çalışmalara bakmak, onlar hakkında bilgi sahibi olmak yeni bilgilerin oluşumuna yol gösterir. Bunların yanı sıra araştırma alanı ile ilgili boşluğu açığa çıkararak, araştırmacının kendi çalışmasını literatüre ekleyebilmesine ve gelecek araştırmalara ilişkin öngörülerde bulunabilmesine olanak tanımaktadır.^[5]

[1] Harriet Ann Jevons, *Letters and Journal of W. Stanley Jevons*, (London: Macmillan and Company 1886),191.

[2] Jevons'un mantık makinesinin iç ve dış yapısı ve nasıl çalıştığıyla alakalı daha fazla bilgi için bakınız: Remziye Selçuk, "Dijitalleşme ve Mantık: S. Jevons'un Mantık Makinesi", *Dijital Çağda Mantık ve Düşüncenin Dönüşümü:Yeni Paradigmalar*, ed. Coşkun Baba, (Konya: Palet Yayınları,2025),161-180.

[3] Alandaki açığı kapatmak amacıyla tarafımızdan birçok çalışma yapılmış/yapılmaktadır. 2. Dipnotta bahsedilen çalışma Jevons'ın mantık makinesi ve işlevi ile alakalıdır. Diğer bir çalışma ise Jevons'ın önermeler mantığı ile sınırlıdır. Bakınız: Remziye Selçuk, "W. Stanley Jevons'un Önermeler Mantığı: Klasik Mantıktan Formel Mantığa Eleştirel Bir İnceleme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Yayın aşamasında).

[4] Jevons'la alakalı çalışmalar farklı alanlara aittir. Bakınız: Levent Aytemiz, "W.S. Jevons as the Founder of Modern Economics", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, (2002), 211-228, Hüsnü Bilir, "William Stanley Jevons'ın Mekanik 'İnsan' Kavrayışı". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/2 (2018), 17 - 33, Ecem Turgut, Yeliz Sarıöz Gökten, "Jevons Paradoksu Hala Geçerli mi? Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği", *Verimlilik Dergisi*, 57/1 (2023), 85 - 102.

[5] Ayşe Yıldız," Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemantik Literatür Taramasına Genel Bakış, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı 2 (2022), 369.

2. Araştırma Modeli/Deseni:

Bu çalışmada geleneksel ve sistematik literatür tarama modeli birlikte kullanılmıştır. 19. Yüzyılın mantığını belirlemek ve Jevons'ın mantığını anlamak için bu modele ihtiyaç duyulmuştur.

3. Çalışma Grubu/Evren ve Örneklem:

Araştırmanın evreni mantık, mantık alanında örneklem olarak 19.yy seçilmiştir. 19 yüzyıl içinde de Jevons'ın mantığı seçilmiştir. Evren daha da özele çekilerek konunun dağılmasını önlemek amacıyla Jevons'ın *Logic* kitabı esas alınmıştır.

4. Veri Toplama Araçları:

Burada birincil ve ikincil kaynaklara ulaşmak için, e-kitaplar, pdf dökümanlar ve basılı eserler taranmıştır. Jevons'un orijinal metinlerine ulaşılmıştır. Üzerinde çalışılan *Logic*'in hem aslı hem de çevirisi incelenmiştir. Bazı çeviri düzenlemeleri yapılmıştır.

5. Verilerin Toplanması ve Analizi:

Kaynaklardan toplanan bilgiler cetvellere aktarılmıştır. Bağlantılı alanlar not alınmıştır. Jevons'ın ele aldığı mantık konuları ayrıştırılmıştır. Üzerinde değerlendirilme yapılabilecek duruma getirilmiştir. E-kitaplar, pdf dökümanlar ve basılı eserler okunmuş ve incelenmiştir. İlgili yerler analiz edilmiş, önemli bulunan bilgiler not alınmıştır.

6. Araştırma Etiği:

Bu çalışmaya dair etik kurul kararı alma süreçlerine ihtiyaç bulunmamaktadır. Makalelerde araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiş. Alıntılarda metin içi notlarla yararlanılan çalışmalara atıf yapılmıştır.

Bulgular

1. Mantık ve Mantığın Yararı

Jevons oldukça yararlı bulduğu mantığın tanımını şöyle yapmaktadır:

“Mantık en kısa tanımıyla “muhakeme bilimi” olarak tanımlanabilir. Ancak daha yaygın olarak “düşünce yasaları bilimi” olarak tanımlanır ve bazı mantıkçılar bunun “biçimsel bilim” veya “düşüncenin zorunlu yasaları bilimi” olduğunu daha da doğru bir şekilde belirtmenin daha uygun olduğunu düşünürler. Bu tanımlar bizim için gerçek bir fayda sağlayabilmeden önce, ifadelerin anlamı konusunda net bir anlayışa varmalıyız ve muhtemelen aralarında büyük bir fark olmadığı görülecektir.”^[6]

Zaman içerisinde düşünme yöntemleri ve hakikatten beklentiler değişim göstermiştir. Bu beklentiler mantığın ilgi alanında düşünme kuralları olduğundan mantığın tanımını da etkilemiştir. Mesela; Francis Bacon ile birlikte deneyimin önemi vurgulanmış, düşünmenin bir “araç” olma niteliği öne çıkarılmıştır.^[7] Yukarıdaki tanımlama ve ifadelere bakıldığında, mantığın zaman içe-

[6] William Stanley Jevons, *Elementary Lessons in Logic*, (London and New York: Manchester New Edition Macmillan and Company, 1894), Preface.

[7] Harold Chapman Brown, The Definition of Logic, *The Journal of Philosophy*, 16/ 20 (September. 25, 1919), 533-541, 536.

risindeki gelişim serüvenine bağlı olarak 19. yüzyıldaki mantığın tanımlaması ve yorumlaması arayışlarının etkisi açıkça görülmektedir. Jevons'ın yukarıdaki söylemde geçen "bazı mantıkçılar" ifadesi ile vurgulamak istediği aslında mantığın tanımını farklı şekillerde oluşturmak gerektiğini savunanlardır. Bunların başında Whateley, Hamilton, Mill gibi isimleri göstermek mümkündür.^[8] Mill, bilimlerin gerçek işleyişi ile geleneksel mantık arasındaki farkları betimlemede etkili olmuştur.^[9]

Jevons, mantığın kavramsal tartışmaları için bazı açıklamalar yaparak kısa da olsa yorumlar getirmektedir. O mantığın "muhakeme bilimi" olarak tanımlanması Aristoteles'ten beri alışıldık bir şey olduğunu belirterek bu alışıldık görüşe ilave bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Mesela; düşünme yasası insana ait doğal yasalardır ve herkeste bulunmaktadır. "Düşünce yasası" ile tüm insanların düşünme ve muhakeme etme biçimlerinde var olan ve var olması gereken belirli bir tekdüzelik veya mutabakat kast edilmektedir. Yeter ki insanlar hatalar yapmasınlar, kendileriyle çelişmesinler ve yanılıya düşmesinler. "Düşünce yasaları", müdahale etmenin mümkün olmadığı doğal yasalardır ve elbette ki bir ülkenin insanlar tarafından icat edilen ve değiştirilebilen yapay yasalarıyla hiçbir şekilde karıştırılmamalıdır.^[10]

Mantığın diğer bilimlere oranla çok daha geniş bir kapsamı vardır ve bu durum mantığı "en genel bilim" yapmaktadır.^[11] Her okul çocuğu, sonraki hayatında pek de kullanmayacağı matematik problemlerini öğrenmesi için zorlanmakta; ancak her an düşüncesine girecek olan o basit prensipler ve akıl yürütme biçimleri hakkında tamamen bilgisiz bırakılmaktadır. Oysa mantık artık zarif ve öğrenilmiş bir başarı olarak görülmemelidir.^[12] Buradan anlaşılmaktadır ki mantık zorunlu dersler hükmünde olmalıdır. Gereken değeri görmelidir.

Yine Jevons "The Principles of Science" adlı çalışmasında mantıkçıları eleştirerek

"Gerçekten de, bana göre, mantıkçıların akıl yürütmedeki hataların her zaman mümkün olduğu ve sık sık meydana geldiği gerçeğine yeterince dikkat etmedikleri anlaşılıyor. Düşünce yasaları sıklıkla zorunlu yasalar olarak adlandırılır, yani uyulması gereken yasalar. Ancak gerçekte, bunlara uymayan kim var? Bunlar, zihnin her zaman uyduğu yasalar değil, uyması gereken yasalar. Düşüncelerimiz gerçeğin ölçütü olamaz, çünkü genellikle orta düzeyde karmaşıklıkta argümanlardaki hataları kabul etmek zorundayız ve bazen hatalarımızı ancak beklentilerimizle nesnel doğadaki olaylar arasındaki çarpışmayla keşfediyoruz."^[13]

demektedir. Burada Jevons, mantıkçıları insanlara doğru düşünceyi öğretmek için daha çok çalışmaları gerektiği konusunda uyarmaktadır. Jevons bu bahsi daha detaylı olarak açıklama gereği duyarak Moliere'in bir oyunundan bir karakteri örnek vermektedir. Bu karakter düz yazı şeklinde konuştuğunu fark ettiğinde çok şaşırılmaktadır. Bu örnekle Jevons aslında birçok insanın hayatlarının birçok anında önermeleri dönüştürdüklerini, kıyas kurduklarını, cins ve türleri sınıflayıp ayırttıklarını, vs duyduklarında aynı şekilde şaşırabileceklerini belirtmektedir. Ancak diğer taraftan bu kişiler mantıkçı değildir. Burada şu soru akla gelmektedir: İnsanlar madem mantığı az çok kullanmaktaysa; öyleyse mantık kitaplarına neden ihtiyaç duyulmaktadır? Jevons'a göre insanlar mantıkçıdır. Fakat her insan bir şekilde ya da bir noktaya kadar mantıkçıdır. Ancak yazık ki pek çoğu oldukça kötü mantıkçıdır ve yaptıkları onlara zarar verebilecektir.

[8] Burada Mill'in Hamilton'ın mantık tanımına yaptığı eleştiriler dönemin tipik mantık kavramına dair getirilen eleştirilere doğru bir örnektir. Geniş bilgi için bakınız: John Stuart Mill, *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*, (London: Longmans, Green, and Company Mdcclxxv, 2. Edition, 1865).

[9] Brown, *The Definition of Logic*, 536.

[10] Jevons, *Elementary*, Preface.

[11] Jevons, *Elementary*, 5.

[12] Jevons, *Elementary*, Preface.

[13] William Stanley Jevons, *The Principles of Science*, (London: Macmillan and Company, 1892), 7.

Müslüman alimlerin mantıkla alakalı çalışmalarına bakıldığında Jevons'ın "insanların mantıkçı olması" konusundaki açıklamalarından daha detaylı bilgi bulmak mümkündür. Mesela; İbn Sînâ(980-1037)'nin buna benzer açıklamaları oldukça fazladır. Ona göre bazı insanlarda-ki bunların sayısı oldukça azdır- mantığı kullanıyor olabilirler. Ancak yine de hataya düşmekten kurtulamazlar. Ona göre hataya düşmekten kurtulmak mantığı iyi bilmek ve uygulamakla olur.^[14] Bu durumun, yani mantık öğrenmenin gerekliliğinin daha net anlaşılmasını sağlamak amacıyla Jevons, "sporcu" tabirini kullanır. Ona göre İnsanlar kendi kendilerine spor yapabilirler. Kısmen de sporcu gibi davranabilirler. Ancak hiçbiri sporcu eğitimi olmadan hareketleri gerçekten iyi yapamayacaktır. Güçlü kas yapısına sahip olmak, oldukça sağlıklı ve güvende olmak isteyen kişi yetenekli bir öğretmenden bu egzersizleri öğrenmelidir.^[15] Mantığın yararını "sporcu" örneğiyle açıklamak daha evvelki mantıkçıların yapmış olduğu benzetmeleri akla getirmektedir. Nitekim Fârâbî(ö.950), gramer-dil ilişkisi ile açıklamıştır. Ona göre dil için ölçü gramerdir. Zihin için ölçü ise mantıktır.^[16] Fârâbî'ye göre mantık bilmeyenin durumu karanlıkta odun toplayanın durumu gibidir.^[17] Ne toplayacağı belli olmamaktadır.

Mantıkçı olmak sporcu olmaktan çok daha değerlidir. Çünkü mantık kişiye akıl yürütmeyi öğretmektedir ve akıl yürütme de bilgi vermektedir. Bilgi ise insana güç vermektedir.^[18] Nitekim Bacon'a göre, insanlar sahip oldukları bilgi edinme ve kullanma gücüyle doğaya hükmederler.^[19] Atları evcilleştirir, kaplanları vurur ve maymunları küçümser.^[20] Jevons'a göre, en mantıklı zihne sahip en zayıf yapı sonunda galip gelecektir. Çünkü "geleceği öngörebilir, eylemlerin sonuçlarını hesaplayabilir, ölümcül hatalardan kaçınabilir ve imkansız görünen şeyleri yapmanın yollarını keşfedebilir."^[21] Hatta eğer karıncalar gibi küçük canlıların beyinleri insanlarınkinden daha gelişmiş olsaydı ya insanları yok eder ya da onları köleleştirirdi.^[22]

Jevons "mantıklı zihnin zayıf olsa da sonunda galip geleceği" ifadesini mantığın pratik faydasını vurgulamak için kullanmıştır. Mantığın faydasını savunmak için benzer ifadelerin kullanımı İbn Sîna ve Fârâbî'de de yer almaktadır. Ancak bu iki alimdeki kullanım sadece mantığın pratik gündelik kullanımı olarak değil entellektüel bir faaliyet olarak görülmektedir. Hangi açıdan mantık gerekli görülse de sonuçta bu teşvik tarzı öğrenmenin gerekliliğini vurgulamak açısından önem arz etmektedir.

Burada şu akla gelebilmektedir: Hayvanlarda da bir takım duyular vardır ve insanlarınkinden daha gelişmiş haldedir. Yine de insanlar daha mı öndedir? Bu soruya cevap olarak Jevons, insana verilen şeyin "bilim" adı verilen daha derin bir güç olduğunu söyleyerek cevap vermektedir.^[23] İnsanlar çok merak ve inceleme gereği duymadan hayatları süresince şeyleri görebilmekte, duya-bilmekte, hissedebilmektedirler. Fakat mantığın devreye girmesi insanın "aklına göz" olmaktadır. Bu sayede insan, olayların nedenini, zamanı ne nasıl meydana geldiğini ya da gerçekleşmediğini anlamasını sağlamaktadır. Mantıkçı insanların gücünü oluşturan bu mantığın kesin olarak ne olduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. İyi kötü herkes yaşamın her alanında akıl yürütmek zorunda

[14] İbn Sînâ, *Mantığa Giriş Risâleleri (Kitâbu's-Sifâ)*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 10-12. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy, vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 2.

[15] William Stanley Jevons, *Mantık*, çev. Giray Fidan, K.Uluç İşisağ, (Ankara: Efil Yayınları, 2023), 5.

[16] Fârâbî, *Mantığa Giriş Risâleleri*, (İlimlerin Sayımı içinde), 104, Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâz*, çev. Yaşar Aydınli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 78.

[17] Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 11.

[18] Jevons, *Mantık*, 6.

[19] Francis Bacon, *Novum Organum*, çev. Talip Kabadayı, (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015), 51.

[20] Jevons, *Mantık*, 6.

[21] Jevons, *Mantık*, 6.

[22] Jevons, *Mantık*, 6.

[23] Jevons, *Mantık*, 6.

kalmaktadır. Fakat mantık, akıl yürütme bilimidir ve gerçeğe götüren iyi akıl yürütme ile insanları her gün hataya ve talihsizliğe sürükleyen kötü akıl yürütme arasında ayırım yapmayı sağlamaktadır.^[24]

Genel olarak Jevons'ın mantığa bakış açısı değerlendirildiğinde çok yönlü bir mantık kullanımına değindiği anlaşılmaktadır. Mantığın hayatın her alanında kullanılmasının yanı sıra bilimlere hizmet ettiğinden bilimsel bir faaliyet olduğu da görülmektedir. Günlük hayatta çeşitli doğru çıkarımlarla hayatı kolaylaştıran mantık, diğer bilimlere de temel olmaktadır. Nitekim Jevons, mantığın yardımına diğer herhangi bir bilimin yardımına göre daha sık ihtiyaç duyulması gerektiğini; çünkü tüm özel bilimlerin yalnızca var olan şeylerin bölümlerini ele aldığını, çok farklı ve genellikle birbiriyle bağlantısız bilgi dalları oluşturduğunu, mantığın ise bilginin her dalında kullanılması gereken ilke ve düşünce biçimlerini ele aldığını ileri sürmektedir.^[25]

2. Akıl Yürütme Üzerine

Jevons'ın içerisinde bulunduğu zaman dilimi, yeniçağın getirdikleri ile beraber yazılıp çizilen çok sayıda görüşten sonrasındır. Mantık ilmi açısından bakıldığında Yeniçağ'da metod arayışlarının ortaya çıktığı, kıyasa çokça eleştiri yapıldığı bilinmektedir. Bu birikimin üzerine gelen bir filozof olarak Jevons da bu durumdan etkilenmiştir. Nitekim o akıl yürütmeye kıyas dışında ya da kıyasın da dahil olduğu bir metotla çözüm önermektedir. Kıyasın yetersizliği konusunun daha evvelki yüzyıllarda ortaya çıkmasıyla birçok görüş ortaya atılmıştır. 19. Yüzyılda tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla kıyasa dair eleştiriye Jevons'tan beklemek de abes olmayacaktır. Bununla birlikte Jevons'ın kendisiyle aynı dönemlerde yaşamış kişilerin çalışmaları da tartışmalara şahitlik etmektedir. Mantığı kıyastan ziyade genel bir akıl yürütme şekliyle ilişkilendirmek oldukça yaygındır. Örneğin aynı dönemde yaşayan George Stock mantığı ikiye ayırmaktadır: Tümdengelsel mantık ve tümevarımsal mantık.^[26] Yine 1893'te yazılan başka bir mantık kitabı da aynı şekildedir. Bu kitap "Logic (Inductive and Deductive)"^[27] adını taşımaktadır. Başka bir çalışma da Carved Read'a ait olan "Logic (Deductive and Enductive)"tir.^[28] Jevons da bu çalışmalara benzer şekilde akıl yürütmeleri irdeleyerek eserine başlamıştır.

Jevons mantığın temeli saydığı akıl yürütmenin temelinde de benzerlik bağlantısını koymaktadır. Bu savını güçlendirmek için Avustralya'da altın bulunması olayını örnek göstermektedir. Hargreaves adında bir kişi gitmiş olduğu Yeni Güney Galler'deki dağların daha önce altın çıkardığı Kaliforniya'daki dağlara benzediğini görmüştür. Bazı özellikleri ortak olan bu dağların, altın barındırma konusunda da benzer olacağına basit bir akıl yürütmeyle ulaşmıştır. Nitekim yaptığı çalışmalar sonucunda haklı çıkmıştır.^[29]

Peki benzerlik bağlantısıyla akıl yürütürken nelere dikkat edilmelidir?

Dikkat edilmesi gereken şeylerden biri benzerliğin kesinlik yerine geçmeyeceğidir. Mesela; birbirine oldukça benzeyen iki tür mantardan biri zehirli diğeri zehirsiz olabilmektedir.^[30] Diğer bir uyarı da bir şeyi meydana getiren sebeplere dikkat etmek gerekmektedir. Aynı görünen sebepler farklı etkiler gösterebilmektedir. Jevons, insanların ısınmak için battaniye kullanmaya alıştıklarını diğer taraftan buzun erimesini önlemek için de battaniye kullanıldığını gördüklerinde oldukça şaşırıldıklarını belirtmektedir. Oysa battaniyenin yaptığı şey ısının bir taraftan diğer

[24] Jevons, *Mantık*, 6.

[25] Jevons, *Elementary*, 5.

[26] George Stock, *Deductive Logic*, (M.A. Pembroke College, Oxford Longmans: Green, And Company, 1888), introduction 1.

[27] William Minto, *Logic (Inductive And Deductive)*, (London: Toronto Üniversty, 1893).

[28] Carved Read, *Logic (Deductive and Inductive)*, (London: Grant Richards, 1898).

[29] Jevons, *Mantık*, 7.

[30] Jevons, *Mantık*, 7.

tarafa geçmesini engellemektir.^[31] Yine diğer bir dikkat edilmesi gereken nokta etrafta bulunan şeyler sadece birbirine benzediği zaman aynı şekilde hareket etmeleri beklenebilmektedir. Yani “ne zaman?” sorusu burada dikkat edilmesi gereken unsurdur. Bu durumda oldukça dikkatli akıl yürütmek gerekmektedir. Hangi koşullarda hangi şeylerle uyum içinde olduğunda aynı sonucu vermekte olduğu dikkatli ve doğru tespit edilmelidir.^[32]

Jevons benzerliğin doğa kanunlarında oldukça önemli bir yeri olduğunu savunur. Öyle ki bilim genellemelere, genellemeler de benzerliğe dayanmaktadır.^[33] Bu açıdan bakıldığında mantığın, insana iki şey öğretmesi gerekmektedir: Birincisi şeylerin nasıl keşfedileceği, ikincisi keşfettikten sonra onların nasıl kullanılacağı.^[34]

Tümevarımlı akıl yürütme yöntemiyle birçok genelleme yapılabilmektedir ve bilgiler oluşturulabilmektedir.^[35] Duyu organlarıyla insan çevresindeki şeyleri algılayabilmektedir. Biraz daha detaylı düşünerek olayların ve olguların sebep ve sonuçlarını yorumlayabilmektedir. Şeylerin özelliklerini detaylı fark edebilmek çokça çalışan bir zihnin neticesidir.

Jevons bazılarının aksine^[36] tümevarımdan önce tümdengelimli anlamak gerektiğini savunmaktadır. Ona göre tümdengelimli akıl yürütme anlaşılardan tümevarımlı akıl yürütmeyi anlamak mümkün değildir.^[37] O “bir kanunun doğada olup bitenlerle uyuşup uyuşmadığını görmeden doğru olup olmadığını söyleyemem.”^[38] demektedir. Buna örnek olarak da filozoflar tüm cisimlerin dünyaya düşme eğiliminde olduğu sonucuna vardıklarında bu durumun ay için de mümkün olacağı varsayımında bulunamadıklarını söylemektedir.^[39]

Öyleyse tümdengelimli akıl yürütme tam olarak nedir?

Jevons tümdengelimli anlatmak için basit bir örnekle başlar. Şöyle ki:

“Bütün mantarlar yemeye uygundur.

Bu fungus bir mantardır.

Öyleyse bu fungus yemeye uygundur.”^[40]

bu şekilde yapılan bir çıkarımda sonuç hakkında bilgi sahibi olmak için ilk önermede bilinen iki önerme vardır: Bütün mantarların yemeye uygun olduğu ve bu mantarın (fungus) bir mantar olduğu. Jevons hali hazırdaki bilgilerden yeni bilgi çıkarmanın aynı zamanda pratik hayatta zararları engellediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan her defasında aynı şeyler üzerinde aynı sonucu deneyimlemekten de alıkoymaktadır.^[41]

Çıkarım yapmanın birçok kuralı vardır. En önemlisi çıkarım yapılabilecek önermelerin gelişmiş bir araya getirilemeyeceğidir. Bu sebepten kıyası ve kıyasın kurallarına hakim olmak gerekmektedir.^[42] Dolayısıyla tümdengelimli mantığın üç ayağı vardır: kavramlar, önermeler ve kıyas.^[43] Burada Jevons eserinde akıl yürütmelere ara vererek kavramlar üzerinde durmuştur.

[31] Jevons, *Mantık*, 8.

[32] Jevons, *Mantık*, 6.

[33] Jevons, *Mantık*, 113.

[34] Jevons, *Mantık*, 9.

[35] Jevons, *Mantık*, 9.

[36] Mesela; Bacon.

[37] Jevons, *Mantık*, 10.

[38] Jevons, *Mantık*, 10.

[39] Jevons, *Mantık*, 9.

[40] Jevons, *Mantık*, 11.

[41] Jevons, *Mantık*, 11.

[42] Jevons, *Mantık*, 13.

[43] Jevons, *Mantık*, 13.

Jevons her ne kadar tümdengelimini önceliğini ispatlamak için böyle bir ayrıma gitmekteyse de tümevarımın olmadığı yerde tümdengelimden bahsetmenin pek de mümkün olduğu söylenemez.

3. Kavramlar

Kavramlar^[44] "bir önermede karşılaşılan şeylerin isimleri"^[45] dir. Kavramlar birden fazla kelimeden oluşabilir bile tek bir anlama delalet edebilirler. Bunda bir sakınca yoktur. Önemli olan neye işaret ettikleridir. Yani kavramları tek bir kelime, birden çok kelime olarak görülebilir.^[46] Jevons'un kavramları önermelerde yer almaları bağlamında tarif etmesi dikkat çekicidir. Oysaki kavramlar tek başına da tanımlanabilmektedirler.

Önermeler içerisinde çokça kelime içerseler bile sadece iki kavrama delâlet etmektedirler: "İngiltere kraliçesi Hindistan imparatoriçesidir." önermesinde iki kavram vardır. "İngiltere kraliçesi" ve "Hindistan imparatoriçesi".^[47]

Jevons'a göre bazı kavram çeşitleri ve tanımları şu şekildedir: Genel kavramlar pek çok sayıda var olan şeylerin isimleridir.^[48] Mesela; "At" kavramı dünyada oldukça çok sayıda at vardır. Burada belirtmek gerekir ki kavramların nesnelere yüklenmesiyle alakalı bazı problemleri hatırlamak gerekmektedir. Mesela; "at" kavramı örneği üzerine yapılan bazı polemikler bulunmaktadır.^[49] Ancak Jevons kavramlar konusunu çok detaylı incelemeyi. Dolayısıyla tartışmalara rastlanmaz. O, anlaşıldığı kadarıyla sayı bakımından kavram içeriğinin çok olmasını göz önüne alarak tanım yapmaktadır.^[50] Çünkü başka bir örnekte "kum tanesi" milyarlarca -hatta trilyonlarca- küçük parçacıktan herhangi birinin adı olduğunu belirtmiştir.^[51] Yine Jevons, "Substitution of Similars" (Benzerlerin İkamesi) adlı eserinde önermelerin eşdeğerliğinde birbiri yerine kullanılacak kavramların içeriğinin de aynı olması gerektiğini savunmuştur. Böylelikle Jevons'un önermeler içerisindeki durumuna göre kavramları önemseydiği (yukarıda geçtiği gibi) görülmektedir.^[52]

Tekil kavramlara gelince Jevons bunları "tek bir kişiye veya şeye işaret eden kavramlar"^[53] olarak tanımlamaktadır. Mesela: İngiltere kraliçesi, British Museum, Pompey'in sütunu, gibi. Jevons'un burada dikkat çektiği bir nokta bulunmaktadır: Pompey'in sütunu gibi tekil bir kavram bile maddenin bir çok parçasından oluştuğu için bütünü adının tüm parçalarının adı da olması gerektiğidir. Asya kıtası birçok ova, dağ, göl ve nehirden oluşmaktadır. Polinezya Pasifik okyanusuna dağılmış çok sayıda adanın adıdır. Yine de bu şeylerin her biri tek bir bütündür.^[54] Anlam değişir ve tek bir anlama delâlet ederler. Dolayısıyla birçok kelimeden oluşmaları halinde bile tek bir anlama delâlet etmeleri onları tekil kavram yapmaktadır.^[55]

[44] Logic'in Türkçe çevirisinde her ne kadar "terim" olarak çevrilmişse de "kavram" olarak çevrilmesi mantık ilmi çerçevesinde daha uygun görünmektedir. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı Felsefe Dersleri'nde "termé"nin tasavvurât bölümünde "kavram" olarak çevrilmesi gerektiğini belirtmektedir. (İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, (Der Saâdet: Bâb-ı Âli Ebu's-Suûd caddesi: Hukuk Kitapçısı, h. 1330), s.73

[45] Jevons, *Mantık*, 13.

[46] Jevons, *Mantık*, 13.

[47] Jevons, *Mantık*, 14.

[48] Jevons, *Mantık*, 9.

[49] Mehmet Özturan, "At kavramı: Kavram mı nesne mi, tikel mi tümel mi? Frege ve islam mantık geleneği çerçevesinde bir mukayese", *Felsefe Dünyası*, 80, (2024). 40. (Erişim 5 Mart 2025). <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1582626>. (Bu paradoks: "At kavramı bir kavramdır" önermesinde, "at kavramı" ifadesi cümlenin öznesi (konusu) olduğu için dilsel olarak bir nesneye dönüşmektedir. Bu durum, kavramsal doğaya sahip bir ifadenin konu yapıldığında nesneleşmesi paradoksunu doğurmaktadır, şeklindedir.)

[50] Jevons, *Mantık*, 15.

[51] Jevons, *Mantık*, 9.

[52] William Stanley Jevons, *Substituion of Similars*, (London: Macmillan and Company,1869).

[53] Jevons, *Mantık*, 14.

[54] Jevons, *Mantık*, 15.

[55] Jevons, *Mantık*, 15.

Mantıksal bir kavramın, onları bir arada tutabilecek edatlar ve bağlaçlarla birlikte az ya da çok sayıda isimden veya sıfattan oluşmasında bir sakınca yoktur.^[56]

Kavram çeşitleri hakkında dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar bulunmaktadır: Öncelikle genel bir kavram ne kadar parçadan oluşursa oluşsun bu kavram parçalarının değil bu bütünlüğüdür. Kolektif ve genel kavramlar aynı değildir. “Kütüphane” kavramı herhangi bir yerdeki kitapları işaret ettiğinden kolektif olsa da aynı zamanda genel bir kavramdır. Dolayısıyla bir kavram hem kolektif ve tekil hem de kolektif ve tümel (genel) olabilmektedir.^[57]

Jevons’a göre somut kavramlar, dokunulabilen ve ya hareket ettirilebilen madeni para, yazı tahtası, tuğla, ev gibi kendi başlarına var olan katı nesnelere adıdır. Madeni paranın kalınlığı, yazı tahtasının rengi, gibi soyut kavramlar ise tam olarak şeylerin değil, onlara ait olan niteliklerin özellikleridir. Bu durumda şeyleri niteleyen kavramlar soyuttur. Soyut kavramlar tam olarak ölçülemez ya da tam olarak belirtilemez.^[58] Jevons soyut kavramların çoğul olarak kullanılamayacağını belirtmektedir.^[59] Bu görüşüne katılmak gerekmektedir. Nitekim eğer Jevons’ın dediği gibi soyut kavramlar şeylere eklenen niteliklerse kavramın kendisi değil sayısal olarak değeri artmış olur ki bu da soyutların çoğul olmayacağına delâlet etmektedir. Ancak bu durumda da net olarak açıklanamayan durumlar olabileceğini anlamış olacak ki Jevons, “genel olarak soyut ve somut kavramlar arasında çok karışıklık vardır ve aralarındaki fark tam olarak anlaşılammıştır.” demektedir.^[60]

Olumlu ve olumsuz kavramlara gelince Jevons basitçe niteliklerin bir şeye ait olup olmamalarına göre isimler aldığını belirtmektedir. “Tuğla’dan yapıldığı için bir eve “tuğla ev” denilmektedir. Bazen de bazı özellikler o şeyde olmadığında isimlendirilmektedir. Ölçülmemiş su gibi. Olumsuz kavramların, -mez, -maz, -siz, -suz, vs. eklerle bitmesinden veya olmayan kelimesinden tanınabilmektedir.^[61] Jevons’a göre diller bazen olumlu ve olumsuz adlandırmakta yetersiz kalabilmektedirler. Bu nedenle sözlüklerde çokça kullanılan terimlerle karşılaşmaktadır. Mesela; “uygun” kelimesinin olumsuzu “uygunsuz”, “metalik” kelimesinin “metalik olmayan”, “mantıklı”nın “mantıksız”, “mavi”nin “mavi olmayan”, “kağıt olan” ın “kağıt olmayan” olmalıdır. Fakat bu kullanımlara nadiren rastlanılmaktadır. Eğer bunlar kullanılmak istenirse arkalarına olumsuzluk ekleri getirilerek kullanılabilir.^[62] Olumsuzluk için kullanılan dilin özelliklerine göre yapılarına bakmak gerekmektedir. Dillerin ek alması kendine özgüdür. İngilizce ve Türkçedeki olumsuzluk ekleri aynı değildir.

Jevons olumlu ve olumsuz kavramlarda dikkat edilmesi gereken bir noktaya değinmektedir ki bazı özelliklerin o şeyde bulunup bulunmaması ile kısmen veya dereceli bulunmasını karıştırmamak gerektiğidir.^[63] Aslında dereceli olanlar hakkında kesin bilgi sahibi olunamayacağından onları bu kategoriye koymamak gerekir. Yine diğer bir dikkat edilecek nokta da karşıt kavramlarla karıştırmamak gerektiğidir. “Küçük” kavramı “büyük” kavramının olumsuzu değildir. “Büyük” kelimesinin olumsuzu “büyük olmayan” ifadesidir. “Küçük” kavramının olumsuzu hem orta hem de büyük kelimelerini içeren “küçük olmayan” ifadesidir.^[64] Jevons’ın olasılığı buradan başlıyor demek mümkündür. Nesne, olgu, şeylerin varlık açısından farklı derecelerde bulunmalarının doğruluk açısından önemi malumdur.

[56] Jevons, *Mantık*, 15.

[57] Jevons, *Mantık*, 17.

[58] Jevons, *Mantık*, 17.

[59] Jevons, *Mantık*, 15.

[60] Jevons, *Mantık*, 17.

[61] Jevons, *Mantık*, 18.

[62] Jevons, *Mantık*, 19.

[63] Jevons, *Mantık*, 19.

[64] Jevons, *Mantık*, 19.

Kavramların anlamına gelince, Jevons'a göre, kavramlar aslında özünde iki bilgi taşımaktadırlar. Birincisi içerdiği şeyler, ikincisi içerdiği şeylerin özellikleridir.^[65] Klasik mantıkçılar kavramların bu açıdan ele alınmasını kaplam ve işlem olarak isimlendirmektedirler. Bir kavramın içerdikleri sayıca kaplamalarına, sahip olunan ortak özellik veya nitelikleri de işlemine karşılık görmektedirler.^[66] Burada Jevons'ın kümelerle ifade etmeye doğru yol aldığı görülebilmektedir. Çünkü bir şeyin kendisi ve özellikleri söz konusu olunca onun benzer özelliklerini taşıyan şeyler de konuya dahil olmaktadır.

Kelimelerin doğru kullanımı önemlidir. Jevons, "zihnimize uygun kelimeler gelmeden neredeyse hiç düşünemeyiz ve kelimeleri kullanmadığımız sürece düşüncelerimizi ve argümanlarımızı diğer insanlara kesinlikle açıklayamayız."^[67] demektedir. O, doğru akıl yürütmenin ilk ve en önemli şartı kelimeleri doğru kullanmak olacağını belirtmektedir.^[68] Bu görüş artık bilimlerde genel kabul haline gelmiştir. Jevons bunu sadece tekrarlamaktadır.

Jevons bazı durumlarda bir kelimenin çok sayıda farklı anlamlarda düşünülebileceğini, bundan dolayı kişiyi yanlış anlamaya ya da anlaşılmaya sevk edebileceğini ya da kişinin kendini bir kelime oyununun içerisinde bulunmaktan kaçınamayacağını belirtmektedir.^[69] Bazı durumlarda da bir kelimenin anlamı aşamalı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durumda onun ilk akla gelen anlamı veya ona yakını veya bağlantılı olan bir anlamda kullanılabilir.^[70] Birden fazla anlamı olan kelimelerin belirsizlik belirtecek şekilde kullanılmaktan kaçınmak gerekmektedir.

Bir çok önemli konuda bir ismin tam olarak ne anlama geldiğine karar vermek neredeyse imkansız görünmektedir. Mesela; "kamara" kelimesi incelenecek olursa: "Lordlar kamarası" ve "avam kamarası" vardır ve o anda kamaradan söz etmek lordlar ya da avam kamarası anlamına gelebilmektedir. Bazen de "kamara" sadece belli sayıdaki üyeler anlamına da gelebilmektedir.^[71] Jevons aslında burada kullandığı hassasiyetten bahsetmekle kelimelerin doğru kullanımını anlatmaya çalışmaktadır. Bununla beraber şunu da belirtmekte fayda olacaktır: Jevons'ın verdiği örnekler aslında (mecaz hariç) kavramların kavram olmaları bakımından bir sorun teşkil etmemektedir. Nitekim kavramlar genel ve soyutlanmışlardır. Dolayısıyla "kamara"nın ya da "ev"in birden fazla örneğine delâlet etmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü her bir kullanım o kavramın içeriğini bozmamaktadır, sadece bir örneği olmaktadır.

Jevons'ın kelimelerin kullanımı ile alakalı görüşlerine bakıldığında, John Locke (1632-1704)'un "Kelimelerin Suistimali" adlı eserindeki görüşlerini akla getirmektedir. O bu eserde Jevons'a oranla kelimelerin kullanımı hakkında daha detaylı bilgi vermektedir.^[72]

4. Sınıflama

Jevons, kavramlar konusunu incelerken daha çok "genelleme" ile yola çıkmıştır. Genelleme ile tüm bir sınıfa ait olan şeyleri kastetmiştir. Jevons sınıflama konusunda yine benzerlikten bahsetmektedir. Ona göre sınıf, benzer özelliğe sahip bireylerin oluşturduğu topluluktur.^[73] Mesela: süt, tebeşir, kar, lüle taşı, kağıt, sis, deniz, köpüğü... çoğu noktada farklı olmakla beraber hepsi

[65] Jevons, *Mantık*, 20.

[66] Jevons, *Mantık*, 21.

[67] Jevons, *Mantık*, 22.

[68] Jevons, *Mantık*, 22.

[69] Jevons, *Mantık*, 24; *Elementary*, Lesson IV.

[70] Jevons, *Mantık*, 25.

[71] Jevons, *Mantık*, 26.

[72] John Locke, *Kelimelerin Suistimali*, çev. Büşra Erdurucan, (İstanbul: Tefrika Yayınları, 2018).

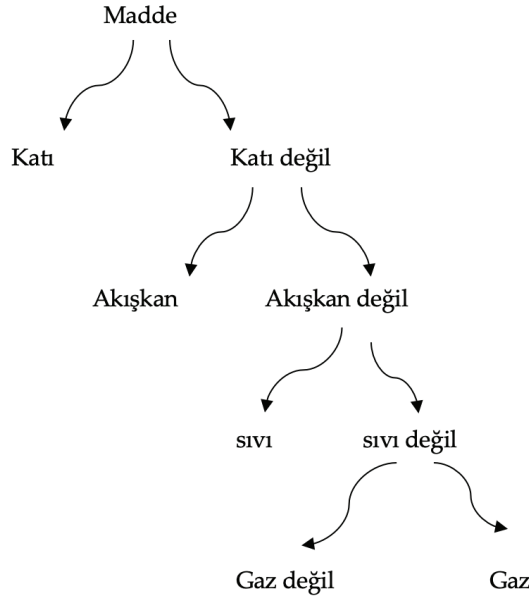
[73] Jevons, *Mantık*, 27.

beyazdır. Bunlar beyaz şeyler sınıfında bir araya gelmektedirler.^[74] Jevons, “nesneleri kolay ve doğru bir şekilde sınıflayabilmekten ve onlar hakkında kesin kavramlar oluşturabilmekten daha yararlı bir şey yoktur”^[75] demektedir. Çünkü nesnelere doğru sınıflandırıldığında benzerliklerinin tam doğası ve derecesi tespit edilmektedir. Elde edilen bilgiler en kısa ve en uygun biçimde zihne kaydedilmektedir.^[76] Beyaz rengin ışığı en iyi yansıttığını bilen birisi ışıktan en iyi yararlanmak için beyaza sahip olan uygun şeyi kullanacaktır.

Sınıflama botanik ve doğa bilimciler açısından oldukça işe yararlıdır. Hayvanları ve bitkileri çeşitli açılarından sınıflamak çok sayıda varlığın özellikleri için hatırlamayı kolaylaştırmaktadır.^[77] Jevons’a göre bir nesne topluluğunu yalnızca benzer özelliklere sahip olanları bir araya getirmekle onları aynı zamanda benzerliğin daha fazla olduğu küçük sınıflara bölmek demektir.^[78]

Sınıflamada dikkat edilecek hususlar için Jevons ilk olarak “büyük bir sınıfı daha küçük sınıflara en iyi nasıl bölebileceğimizdir.” demektedir.^[79] Olabildiğince bahsi geçen özellikte ortak olan şeyleri bir araya getirebilmek gerekmektedir. İkinci olarak sınıfları hangi açıdan bir araya gelen elemanlardan oluşuyorsa o elemanlar dışına çıkılmamalıdır. Aksi durumda sınıflar karışacağından cins ve tür karmaşası ortaya çıkacaktır.^[80] Diğer bir dikkat edilecek durum da bir sınıfa ait türleri yeterince almaktır. Nitekim “binek hayvanları” sınıfını oluştururken zorluk yaşanabilmektedir. Bazı bölgelerde binek olarak kullanılan hayvanlar bazı yerlerde binek hayvanı olarak kullanılmamaktadır. Mesela; bazı bölgelerde “öküz” binek hayvanıyken bazı bölgelerde değildir.^[81]

Jevons sınıflamada uyulması gerekenler konusunda fikirler vermektedir. Mesela; bir cinsi alt türlere ayırırken belirlenen özelliğe uyanlar ve uymayanlar şeklinde ikiye ayırmak işi kolaylaştıracaktır.^[82]

Tablo 1. Jevons’ın madde sınıflaması.^[83]

[74] Jevons, *Mantık*, 28.

[75] Jevons, *Mantık*, 28.

[76] Jevons, *Mantık*, 29.

[77] Jevons, *Mantık*, 29.

[78] Jevons, *Mantık*, 31.

[79] Jevons, *Mantık*, 32.

[80] Jevons, *Mantık*, 32.

[81] Jevons, *Mantık*, 33.

[82] Jevons, *Mantık*, 32.

[83] Jevons, *Mantık*, 36.

Burada Jevons'a bazı noktalarda katılmak mümkün görünmemektedir. Bir şeyi sadece belirlenen özelliğe sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflamak her zaman sahip olmayanlara belirsiz ve karmaşık bir alan bırakacaktır. Açıkçası bu durum sınıflamanın amacına pek de uymayacaktır. Bunun yerine aranan özelliğin bulunma oranı %100 olanları alıp iki ayrı alt sınıf açmak daha doğru olacaktır. Jevons'ın ev için tuğla ve tuğla olmayan, tuğla olmayanı taş ve taş olmayan şeklinde ayırması Daha sonra bu konudaki gelebilecek eleştirilerin farkında olmalıdır ki açıklama yapma gereği duymaktadır:

"Burada mantıksal bir hata bulmak mümkün değildir; çünkü katı, akışkan, sıvı ve gaz ile neyi kastettiğimizi biliyorsak herhangi bir tek bir ayrıma, yalnızca bir ayrıma girmelidir. Eğer katı, akışkan, sıvı ve gaz tanımlamalarından hiç birine uymayan kauçuk ya da jöle gibi bir madde bulabilirsek bu madde için hala katı olmayan, akışkan olmayan, sıvı olmayan ve gaz olmayan gibi ayırıştırma da yapılabilir."^[84]

Jevons diğer sınıflamalara "her ne kadar açık olmasa da aynı ilke üzerine kuruldukça doğrudur." diyerek kapı aralamaktadır.^[85]

Sınıflama konusu içerisinde beş tümel ayrımı da yaparak Jevons beş tümelin de sınıflamaya dayandığını anlatmaktadır. Jevons'ın sınıflama içerisinde beş tümelden bahsetmesi klasik mantıktaki konu düzeninden farklılık arz etmektedir. Cins ve türü sınıf kavramı çerçevesinde tanımlamaktadır: "İki veya daha fazla alt sınıfa bölünebilen sınıfa cins, alttaki sınıfa da tür denir." Mesela: katı beyaz madde, beyaz maddenin türüdür.^[86] Şöyle ki bir cinsin iki veya daha fazla türe ayrıldığı niteliğe "ayırım" denir.^[87] Tuğladan yapılmış ev diğer tüm evlerden ayırt edici özellik olduğundan ayırım kabul edilmektedir. Tüm cinsler için ortak olan özellikler eklenen farklılıklarla beraber türün tanımını oluşturmaktadır. Türler cinslerden daha fazla anlam taşır. Çünkü nesnelere hakkında daha fazla şey öğretmektedirler.^[88]

5. Önermeler

Önermeleri oluşturan kelimelerin ve onlara ait özellikleri açıkladıktan sonra Jevons, kavramların birlikte anlam taşıdıkları cümlelere yani önermelere değinmektedir. Jevons "cümle" denen yapının bazen önerme niteliği taşıdığı bazen de taşımadığını belirtmektedir. "Belirtici cümle" adı verilen cümlenin de bazen önerme gibi görüldüğünü ancak mantıkçıların buna pek önerme olmaları bakımından yeterli göremeyeceklerini ifade etmektedir.^[89]

Önermeler, zaman, mekan, biçim, nicelik, derece veya herhangi bir şeyin birlikteliğini iddia edebilmektedir.^[90] Bir önerme iki kavramı bir bağ ile birleştiren yapıdır.^[91] Mesela: "madeni paralar metaliktir." önermesinde metalden yapılmış olduğunu "-tir" ekleyerek bildirmektedir.^[92] Jevons önermeler bölümünde yeni bir yorum getirmeden önerme çeşitlerini açıklamaktadır. Sadece "tanımları ve örnekleri almış" demek mümkündür. Şunu da belirtmekte yarar olacaktır: Genel olarak mantıkta bahsi geçen tüm önerme çeşitlerine değinmemektedir. Onun ele aldığı şekliyle burada önerme çeşitlerinden bahsedilecektir.

[84] Jevons, *Mantık*, 36.

[85] Jevons, *Mantık*, 36.

[86] Jevons, *Mantık*, 32.

[87] Jevons, *Mantık*, 37.

[88] Jevons, *Mantık*, 37.

[89] Jevons, *Elementary of Logic*, 61.

[90] Jevons, *The Principles of Science*, 36.

[91] Jevons, *Mantık*, 40.

[92] Jevons, *Mantık*, 39.

5. 1. Önerme Çeşitleri

Olumlu ve olumsuz önermeler: Konunun yüklemine içinde olduğu önermeler “olumlu önerme”-lerdir. Konu yüklemine içinde değilse bu önermeler de olumsuz önerme”dir.^[93]

Hipotetik önermeler: Belli şartlar altında yüklemine konuyu olumladığı önermelerdir. Mesela: “Eğer su kaynıyorsa yakar” genelde “eğer” ekiyle başlayan bu önermeler bazen de sadece “kaynayan su yakar” örneğinde olduğu gibi kısaltılırlar.^[94] Klasik mantıkta bu tarz önermeler daha çok “bitişik şartlı önerme” olarak geçmektedir.^[95]

Ayrık şartlı önermeler: Bu şekilde önermeler birden fazla yüklem içerir ve konunun hangisine ait olduğunu belirtmemektedir. “Şimşek ya çarşaf şeklinde ya da çatallı olur.” Jevons bu tarz önermelerin diğerlerine göre zor anlaşıldığını belirtmektedir. Bu sebepten kıyas konusundan sonra bunlara değinmek istediğini söylemektedir.^[96]

Tümel ve tikel önermeler: “Gökyüzündeki bütün bulutlar su damlacıklarından oluşur.” önermesindeki gibi yüklemine konunun tüm fertlerine ait olduğunu belirten önermelere “tümel önermeler” denmektedir.^[97] Yüklemine konunun bir kısmına ait özelliği taşıdığı önermeler ise “tikel önermeler” dir.^[98]

Önermeler konusunda yeni bir görüş getirmemekle birlikte Jevons, yukarıda ele aldığı gibi bazı önermeleri önemli bulmaktadır. Önermelerden sonra kavramlar arası ilişkilere değinmektedir. O “bir önermenin tam anlamını bahsettiğimiz şeylerin koyun ağılındaki koyunlar gibi daireler içinde yer aldığını hayal ederek daha net görebiliriz.”^[99] diyerek daire şeklinde kümelerle konuyu açıklamaya çalışmış ve bunu önermelerin dönüştürülmesi konusunda da devam ettirmiştir. Devamında şemalar halinde kıyasları da içerecek şekilde açıklamalar yapmaktadır.^[100] Böylelikle Jevons, önermelerde semboller kullanmaya başlamış olmaktadır.

6. Kıyas ve Çeşitleri

Jevons’ta alışılmış kıyas tanımı duyulmaktadır: “İki önermeden bir önerme elde edilir.” Mesela; “Tüm İngiliz gümüş paraları Tower Hill’de basılmıştır” ve “tüm altı penilerin İngiliz gümüş paralarından” olduğu iyi bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki bilinen bilgiden “tüm altı penilerin Tower Hill’de basıldığı” sonucu çıkmaktadır.^[101] Kıyaslar üç terime dayanarak oluşturulmaktadır. Bu terimler büyük terim, orta terim ve küçük terimdir. Orta terim her zaman sonuçta olmayan terimdir. Büyük terim sonucun yüklemidir. Küçük terim ise sonuç önermesinin konusudur. Büyük terimi içeren büyük önerme en önce yazılan önerme olmalıdır. Küçük terimi içeren terim önerme ise daha sonra gelmelidir. Ancak her zaman bu şart değildir.^[102]

[93] Jevons, *Mantık*, 41.

[94] Jevons, *Mantık*, 42.

[95] Emiroğlu, *Klasik Mantık*, 113.

[96] Jevons, *Mantık*, 43.

[97] Jevons, *Mantık*, 43.

[98] Jevons, *Mantık*, 44.

[99] Jevons, *Mantık*, 45.

[100] Jevons, *Mantık*, 58-66.

[101] Jevons, *Mantık*, 58.

[102] Jevons, *Mantık*, 61.

6.1. Kıyasın Kuralları

Jevons kıyasın kuralları konusunda klasik mantıkta yer alan kurallardan farklı bir kural belirtmemektedir. Ancak kuralları açıklama şekli farklılık gösterebilmektedir.

1. Kural: Kıyasta üç terim olmalıdır. Üç terimden fazla olmamalıdır. Jevons burada "sadece üç terim olmalıdır."^[103] diyerek üç ve daha fazla terimin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Ancak klasik mantıkta bileşik kıyaslar içerisinde bahsedilen zincirleme kıyaslarda üçten fazla terim bulunmaktadır. Zincirleme kıyaslarda orta terim öncüller arasında aşamalı olarak taşınabildiğinden bu şekildeki kıyas da geçerli kabul edilmektedir.^[104]

2. Kural: Jevons'a göre, "kıyas sadece üç önermeden oluşmalıdır: büyük önerme, küçük önerme ve sonuç önermesi. "Çünkü dört önerme olursa biri sonuç diğer üçü öncül olacaktır. Böylece üç öncül karşılaştırma sağlayamayacaktır ya da ayrı bir kıyas oluşturacaktır."^[105] Yine burada Jevons orta terimi taşınabilen zincirleme kıyasları kabul etmemektedir. Ya da zincirleme kıyasları bir biri içine geçmiş birden fazla kıyas olarak görmektedir.

3. Kural: Orta terimin en az bir defa tümel olarak alınması gerekir. Jevons bu kuralın nedenini açıklamanın çok kolay olmadığını söyleyerek şöyle açıklamaktadır: Tümel olarak ele alınmayan bir orta terimde öncüller bir sınıfın her hangi bir kısmına delâlet edebilmektedir. Bu durumda aslında orta terim görevi görememektedir. Mesela:

Bazı hayvanlar et yiyen hayvanlardır."

" Bazı hayvanların iki midesi vardır."

Öyleyse;

"Bazı hayvanların iki midesi vardır."^[106]

Sonucunu çıkarmak bu kural gereği yanlış olacaktır. Çünkü et yiyen bazı hayvanların iki midesi olan diğer bazı hayvanlardan oldukça farklı olabilmektedir.^[107]

4. Kural: Öncüllerde kavramın tamamı hakkında bir şey söylenmedikçe onu aşan bir kavram kullanılamaz. Başka bir deyişle öncüller genel olarak alınmadıysa sonuç önermesi genel olamaz.^[108] Jevons'un bu kuralı açıklama şekli farklı olmakla beraber aslında bu durumun ifadesi " öncüller tümel değilse sonuç tümel olmaz" şeklindedir.

5. Kural: İki olumsuz öncülden hiçbir sonuç çıkmaz. Jevons, olumsuz önermelerin kavramlarının kapsamının belli olmayacağından sonuç çıkarmanın mümkün olamayacağını ifade etmektedir.^[109]

6. Kural: Öncüllerden biri olumsuzsa sonuç da olumsuz olmalıdır. Jevons'a göre olumsuz öncül diğer öncülden farklı bir sınıfı temsil etmektedir.^[110] Bu kurala ilaveten Jevons, öncüller olumsuz olmadıkça sonucun da olumsuz olamayacağı kuralını da eklemektedir.^[111]

Jevons'a göre kıyasın kurallarını uygulamak gerekir, özellikle "iyi bir mantıkçı olmak isteyen kimselerin"^[112] bu kuralları çok iyi bilmesi gerekmektedir.

[103] Jevons, *Mantık*, 62.

[104] Emiroğlu, *Klasik Mantık*, 173.

[105] Jevons, *Mantık*, 63.

[106] Jevons, *Mantık*, 63.

[107] Jevons, *Mantık*, 64.

[108] Jevons, *Mantık*, 64.

[109] Jevons, *Mantık*, 65.

[110] Jevons, *Mantık*, 66.

[111] Jevons, *Mantık*, 67.

[112] Jevons, *Mantık*, 67.

6.2. Kıyasın Çeşitleri

Jevons, kıyaslar hakkında çok geniş açıklamalar yapmamakla beraber kıyasları içerik bakımından incelemekte ve yorumlar yapmaktadır. Yine kıyas konusunda özgün sayılabilecek bir kıyas çeşidine rastlamak mümkün değildir. Bu başlıkta da Jevons'a göre kıyas çeşitleri ele alınacaktır.

Hipotetik kıyaslar: "Eğer" ifadesiyle başlayan veya şart koşulan bir şeyi belirten öncülü başka bir önerme ile birleştirilerek kıyas oluşabilmektedir. Mesela:

"Eğer Manchester" da bir katedral varsa Manchester bir şehirdir."

"Manchester" da bir katedral vardır."

Öyleyse:

"Manchester bir şehirdir."^[113]

Bu kıyasta dikkat edilecek olursa ilk öncül varsayımsaldır ve iki kısımdan oluşmaktadır: "Eğer" kelimesini içeren ön bileşen ve varsayılan koşullar altında ne olacağını belirten sonuç.^[114] "Eğer"le başlayan öncül doğrulanırsa sonuç da doğrulanır. Basitçe bir kuraldır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: Bu kıyas şartlı ön bileşeni sadece bir doğrulama ya da reddetme olayı değildir. Mesela:

"Eğer bir insan iyi bir öğretmense konusunu çok iyi kavrar."

"John Jones da konusunu çok iyi anlar."

Öyleyse:

"John Jones da iyi bir öğretmendir."

Sonucunu çıkarmak doğru değildir. Burada Jevons sadece örnek vermekte, örnekle alakalı açıklama yapmamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bu kıyas da diğer ihtimaller konuya dahil olmadığından, yani John Jones'ın öğretmen olmayabileceği gibi, sonuç geçerli doğrulukta olmamaktadır. Diğer taraftan Jevons buradaki sorunu, "her iki öncül de olumludur ve "konusunu iyi kavrar" orta terimine sahiptir. Buradan orta terimin iki öncülde de tümel alınmadığı sonucu çıkar."^[115] şeklinde açıklamaktadır. Jevons sadece "hipotetik kıyas" başlığı verdikten sonra başka kıyas çeşidi vermemektedir. Bazı kıyas çeşidini "diğer argüman türleri" başlığı altında ele almaktadır. Bu başlık altında yine kıyas çeşitlerine yaptığı eleştirilere de yer vermektedir.^[116] Sebebini de Jevons şöyle açıklamaktadır:

"Tüm iyi mantıksal argümanların, dikkate aldığımız kıyas kurallarına uyması gerektiğini düşünmek büyük bir hata olur. Sadece iki terimi bir orta terim aracılığıyla birbirine bağlayan ve bu nedenle kıyas olan argümanların bu kurallara uyması gerekir. Her gün kullandığımız argümanların büyük bir kısmı bu nitelikte olsa da bazıları son yıllara kadar mantıkçılar tarafından hiç anlaşılmamış olan çok sayıda başka argüman türü de vardır."^[117]

Ayrık (şartlı) kıyas: Jevons kıyas kurallarına uymayan ve hiçbir yönüyle kıyaslara benzetemediği ayrık şartlı kıyasları önemli bir argüman olarak kabul etmektedir. Ona göre ayrık şartlı kıyaslar kullanılmaktadır. Çünkü bir veya daha fazla seçenek elendiğinde diğerlerini onaylamak mümkündür. Mesela:

"Yakıt karbon veya hidrojenden meydana gelmektedir.

Yakıtın bir kısmı hidrojenden oluşmuyorsa karbondan oluşur olmalıdır."^[118]

[113] Jevons, *Mantık*, 75.

[114] Jevons, *Mantık*, 75.

[115] Jevons, *Mantık*, 76-77.

[116] Jevons, *Mantık*, 78.

[117] Jevons, *Mantık*, 78.

[118] Jevons, *Mantık*, 79.

Burada iki alternatif vardır ve birini elediğimizde diğeri direk geçerli olmaktadır. Jevons reddedilen ve onaylanan alternatiflerin sayısı çok olsa da kıyas kurallarına uymadığını belirtmektedir. Çünkü bir önerme her zaman olumsuz olsa da sonuç olumlu olmalıdır ve bu da 6. Kurala aykırıdır.^[119] Yine Jevons'ın diğeri bir eleştirisi de yukarıda geçen "yakıt" örneğinde yakıtın ya karbondan ya da hidrojenden oluştuğu için karbondan oluşan yakıtın hidrojenden oluşmadığı söylenebilmektedir. Fakat bu her zaman doğru değildir. Tüm yakıtlar aynı zamanda her iki maddeden oluşmuştur. Dolayısıyla bir alternatifi onayladıktan sonra diğerlerini ancak aralarında aynı anda doğru olmayacakları kadar büyük bir fark varsa reddedilebilmektedir.^[120]

Jevons "büyük çıkarım kuralı" dediği çıkarım kuralından bahsetmektedir. Bu kural:

"Mantık kitaplarında yaygın olarak verilen kuralların hiçbirine girmeyen birçok argümanın bile doğruluğunu test etmemizi sağlayacak basit bir kural vardır. Bu kural şudur: Bir terim için doğru olan şey, o terimle aynı anlama geldiği belirtilen herhangi bir terim için de doğrudur."

Mesela; "at"ın bir hayvan olduğuna ve aynı şekilde atın başının da bir hayvanın başı olduğundan şüphe yoktur. Bu örnek kıyas kurallarına tabi tutulması uygun değildir.^[121]

Bir önermenin konu ve yüklemi tamamen örtüştürüyorsa bu işlem oldukça kolay ve sorunsuz olacaktır. Ancak konu ve yüklem arasında birebir örtüşme bulunmuyorsa o halde de kaplam ve işleme göre karar verilecektir.^[122] Burada belirtmekte yarar vardır ki Jevons olasılıkları hesaba katmanın yollarını keşfe çalışmaktadır. Ancak bilinmelidir ki olasılıkların kurallarını belirlemek, yani doğru sonuç vermelerini sağlamak oldukça meşakkatli olacaktır. Çok sayıda olasılık bulunan çıkarımlarda tüm olasılıkların göz ardı edilmemesi gerekecektir.

Jevons'ın, benzerliğe dayanma savıyla burada tekrar karşılaşılmaktadır. Nitekim Jevons'ın "benzerliği bizi bir şeyin bilgisinden başka bir şeyin bilgisine götüren bir köprü olarak kullanırız."^[123] demesi aslında kıyasta adı bir üçüncü terimler ifade edilse de benzerlik üzerine kurulan bir işlemdir. Dolayısıyla akıl yürütmenin gerçek ilkesi benzerlerin yer değiştirmesi ya da benzerden benzere geçiş olarak adlandırılabilir. Jevons'a göre kıyastan farklı olarak görülen akıl yürütmelerde eğer tam bir benzerlik varsa çıkarım kesin doğrudur. Eğer benzerlikler kesinlik derecesinde değilse çıkarımlar "olası" olur.^[124]

7. Tümevarım

Jevons'un kıyasla çıkarım yapmayı eleştirmektedir ve bu çıkarımların yeni bir şey öğretmediğini vurgulamaktadır. Ona göre kıyas doğru kabul edilen önermelerden çıkarılabilecek doğru sonucu çıkarmaktır. Yani sadece "öncüller" denen önermelerden "sonuç" denilen önerme oluşturmaktır. Jevons eleştirisini bir aşama daha yükselterek "hal böyleyken insanlar yüzyıllar boyunca kıyas yoluyla gerekli tüm bilgilere ulaşmanın mümkün olduğuna inanmış ve kendi gözlerini kullanmak yerine Aristoteles'e güvenmeyi seçmişlerdir."^[125] demektedir. Ancak hatırlanmalıdır ki Fârâbî kıyas dışında bazı çıkarımların bulunduğunu daha evvel belirtmiştir. O, "Zorunlu kesinliğin meydana geldiği tümel öncüller iki sınıftır: ilki doğal olarak elde edilen, diğeri de tecrübeyle elde edilen

[119] Jevons, *Mantık*, 79.

[120] Jevons, *Mantık*, 80.

[121] Jevons, *Mantık*, 80.

[122] Jevons, *Mantık*, 81.

[123] Jevons, *Mantık*, 82.

[124] Jevons, *Mantık*, 82.

[125] Jevons, *Mantık*, 83.

öncüllerdir.”^[126] diyerek bu çıkarımları insanın kendi deneyimlerine dayanan ve doğal olarak sahip olunanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Doğal olarak sahip olunan bazı öncüllerin yer aldığı ifadeler de kesin doğrudur ve bunlar kendilerinden bu özelliğe sahiptirler.^[127]

Peki Jevons kıyas yerine ne önermektedir? O, “gözlerimizi ve kulaklarımızı kullanmak ve gerçekte ne olduklarını öğrenmek için etrafımızdaki şeyleri gözlemleyerek yapmalıyız.”^[128] dediği doğru bilgi toplanacağı ve zaman zaman doğruluğunun kontrol ederek ilerlendiği bir yöntem tavsiye etmektedir. Ona göre temelde doğru önermeler bu şekilde elde edilir. Böylelikle tümevarımın dayanacağı kesin önermeler toplanmalıdır.

Jevons’ın tümevarımı nasıl işlemektedir? Jevons’ın tümevarımı dört aşamadan meydana gelmektedir:

Öncelikle; gözlem ve deney yoluyla araştırma konusuna yönelik gerçekler hakkında bilgiler edinilmelidir. Henüz bu aşamada bilimsel bilgiler değildir. Bunlar sadece duyuların verdiği bilgilerdir.^[129]

İkincisi; olgular hakkında akıl yürütme aşamasıdır. Bu aşamada incelenen şeyler için doğru olabilecek hipotezler oluşturulur.^[130]

Üçüncüsü; kıyas veya diğer tümdengelim yöntemleriyle hipotezin doğru olması halinde doğru olabilecek belli olgulara ulaşılır.^[131]

Dördüncüsü; bu ana kadar hazırlanmış olanlar çıkarımlarla karşılaştırmaya devam edilmektedir. Yeni deney ve gözlemlerle tekrar tekrar sınıranır.^[132]

Bilimsel olmasa da günlük hayatta insanlar bu dört aşamaya dayanan çıkarımlar yapmaktadırlar. Gün içerisinde her an ve hızlı bir şekilde bu tarz çıkarımlar meydana gelmektedir.^[133]

Jevons’ın “kesinleşmiş bilgi” dediği “teori” artık yukarıdaki işlemlerden geçmiş, farklı şartlar ve zamanlarda denenmiş aynı sonuç alınmış çıkarımdır.^[134] Jevons’ın, sebepler oluştuğunda olayın meydana geleceği ya da durumun gerçekleşeceği” görüşünü temel alan görüşünde önermeler böyle oluşmaktadır. Sonrasında bu kesinleşen önermeler arasından orta terim aracılığıyla sonuç çıkarılmasında kıyas kuralları geçerli olmaktadır. Yani deneyler daha sonra üzerinde akıl yürütülebilecek gerçekleri vermektedir.^[135]

8. Analoji

Analojide genellikle birkaç açıdan benzeyen şeylerin diğer açılardan da benzeyeceği düşünülmektedir. Jevons benzerlikten yola çıkılarak oluşturulan analojinin kesinlik taşımadığını belirtmektedir. Ona göre, basit yolla bazı şeylerden diğerine ne zaman güvenli bir şekilde çıkarım yapabileceğimize ve ne zaman yapamayacağımıza karar vermek zordur. Bu zorluğu aşmak fazladan bir çalışma gerektirmektedir. Bir durumun ne zaman diğer durumlarla beraber gerçekleşeceği doğru tespit edilmelidir.^[136]

[126] Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhan*, çev. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper; (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 5.

[127] Daha fazlası için bakınız: Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhan*, 9.

[128] Jevons, *Mantık*, 83.

[129] Jevons, *Mantık*, 85.

[130] Jevons, *Mantık*, 86.

[131] Jevons, *Mantık*, 86.

[132] Jevons, *Mantık*, 86.

[133] Jevons, *Mantık*, 93.

[134] Jevons, *Mantık*, 91.

[135] Jevons, *Mantık*, 110.

[136] Jevons, *Mantık*, 115.

Görülüyor ki Jevons analojiyi tamamen reddetmemektedir. Belli şartlar altında doğrulanması şartıyla kabul etmektedir. "Bilimde birçok şey analogiyle öğrenilir"^[137] demektir. Ancak Jevons'a göre analoginin bazı dezavantajları bulunmaktadır: Analoji yoluyla görüşlerin güvenli bir şekilde öne sürmenin hiçbir yolu yoktur.^[138] İnsanlar analogiyle çıkarımlar yaparak hatalar yapmaktadır.^[139] Analogide, tümevarım veya tümdengelimle uğraşmadan bir olgudan başka bir olguya akıl yürütülüyor gibi görünse de bu sadece bir tahmine dayanmaktadır.^[140]

9. Mantık Hataları

Mantığın faydalarından biri de doğru akıl yürütmeyi öğretirken aynı zamanda yanlış düşmemek için bazı hataları da tanıtmıştır. Jevons'a göre, "akıl yürütmedeki yanlışlara ve yanlışlara mantık hatası" denir. Burada dikkat edilmesi gereken şey; kötü akıl yürütme ile yanlışmayı karıştırmamak gerekir. Jevons'a göre mantık hatası tabirini yanlış inançlar anlamında değil, sadece yanlış akıl yürütme anlamında kullanılmalıdır.^[141]

Kötü akıl yürütme, Jevons'a göre, önermelerin döndürme kurallarını, kıyas ya da çıkarım kurallarını göz ardı etmektir. Mesela; bir kıyasta üçten fazla terimin olması, olumsuz öncüllerden sonuç çıkarma, gibi. Diğer bazı mantık hatasına götüren yollar da vardır. Bunlardan biri anlam belirsizliğidir. İki anlama gelen kelime aslında iki kelimedir.^[142] Mesela; "bir şey için para isteyenler dilencidir ve dilencilik yasaktır. Kutsal yerler için para toplayanlar da dilencidir ve yasaktır." Bu şekilde çıkarım yapmak yanlıştır. Para toplayan herkes dilenci değildir.^[143]

Bir kavramın kolektif anlamı ile genel anlamının aynı kabul edilmesinin de yanlışlara yol açar. Mesela: "British Museum Kütüphanesi'ndeki tüm kitapların Kral Alfred hakkında bilgi verebileceğinden emin olduğu için herhangi bir kitabın bu bilgiyi vereceğini kabul etmek saçma olacaktır."^[144] Diğer bir hata da sadece terimden değil cümlenin genel olarak anlam belirsizliği taşımasıdır. Mesela; "hiçbir alkollü içecek aşırı miktarda içilmemelidir. Su alkollü içecek değildir. Öyleyse su aşırı miktarda içilmelidir."^[145] Çıkarımını yapmak buna örnektir. Yine başka bir hata olarak da, bir argümanın karşıt sonucunun, o argümanı kanıtlama eğiliminde olmayı varsayma yanlışlığıdır.^[146] Bundan dolayı Jevons, "tanrının varlığını kanıtlamak için kullanılan argümanların yetersiz olması buna örnektir" demektir.^[147]

Başka bir hata da, bir şeyi onayladıktan sonra dönüp aynı şeyi bazı yönlerinden dolayı kınamaktır. Mesela; iki sporcu maçları ile alakalı bir anlaşmazlığa düştüklerinde sportmenliğe aykırı hareket edildiğini savunmaktadırlar.^[148]

Hataların bazıları tümevarımla akıl yürütürken ortaya çıkmaktadır. Özellikle acele ve dikkatsizce yapılan genellemeler hataya yol açmaktadır.^[149] Bu hatalar genelde üç şekilde olmaktadır: İlki, yanlış bir şekilde pek çok şey için doğru olan bir şeyin genel kural olarak bu kural kapsamına

[137] Jevons, *Mantık*, 118.

[138] Jevons, *Mantık*, 120.

[139] Jevons, *Mantık*, 121.

[140] Jevons, *Mantık*, 120.

[141] Jevons, *Mantık*, 123.

[142] Jevons, *Mantık*, 125.

[143] Jevons, *Mantık*, 126.

[144] Jevons, *Mantık*, 127.

[145] Jevons, *Mantık*, 130.

[146] Jevons, *Mantık*, 131. Mantık yanlışları için bakınız: İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, (Ankara: Elis Yayınları, 2017).

[147] Jevons, *Mantık*, 131.

[148] Jevons, *Mantık*, 135.

[149] Jevons, *Mantık*, 135.

girmeyen özel şeyler için de doğru olduğunun kabul edilmesi, yani genelden özele, ikincisi genellemeyi çok fazla genişletilmesidir, yani özelden genele, üçüncüsü, kendine özgü bir durumdan yine kendine özgü başka bir duruma geçerek tartışmaya devam edilmesi, yani özelden özele (yanlış analogi yanılması)dır.^[150]

Jevons önemsemediği benzerlik kavramını hatalar için de geçerli olduğunu belirtir. Ona göre, aslında tüm hatalar, aralarında yeterince benzerlik olmadığı şeyi diğer biri yerine koymaktan kaynaklanmaktadır.^[151]

Sonuç

Jevons'ın "Logic" (Mantık) adlı eserinin ele alındığı bu çalışmada Jevons'ın konuları ele alış sıralamasının oldukça öğrenme aşamalarına uygun olduğu görülmüştür. Öğrenmeyi kolaylaştırma basitten karmaşığa doğru gidilmiştir. Eserin dilinin sade ve anlaşılır olduğu görülmüştür. Ancak konularla alakalı kendinden önceki mantık çalışmalarına ve ya mevcut eleştirilere pek yer verilmemiştir. Genel kabul üzerinden işleyiş ilerlemiştir. Diğer eserlerine kıyasla özet konumunda bir eserdir.

Mantık konularına gelinecek olursa; Jevons burada kendisinin de belirttiği gibi farklı bir konu klasik mantığa eklememekte ancak konuları farklı şekillerde yorumlamaktadır.

"Mantık" adlı eserinde klasik mantıktan çok bir farklı konu yoktur; ancak dikkat çeken özellik onun yöntem sorunuyla mücadele etmesidir. Dikkat çeken yorumları bu eserde daha çok akıl yürütmeye ve çıkarımlara yöneliktir. Kendisi de kıyas yöntemini yetersiz bulmaktadır ve kıyası tek çıkarım yöntemi olarak görmemektedir. Jevons kıyas yerine alternatif akıl yürütmeler tavsiye etmektedir.

Konu dizilişleri klasik mantıktaki konu diziliminden farklıdır. Sembolik mantığa doğru aşama aşama ilerlenmekte olduğu görülmektedir.

Jevons'un "Logic" adlı eseriyle en önemli katkısı konuları "benzerlik" kavramı ile açıklamasıdır. Tüm çıkarımların temelinde benzerlik bulunmaktadır.

Tavsiye olarak denilebilir ki, Jevons'ın, önermeleri benzer yöntemle aynı doğruluk değerine sahip yeni önermeler elde etmesi mantık ilmi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu konu müstakil bir çalışmada ele alınabilecek bir konudur ve mantık ilmi için yararlı olacaktır.

[150] Jevons, *Mantık*, 137.

[151] Jevons, *Mantık*, 140.

Kaynakça

- Bacon, Francis. *Novum Organum*. çev.Talip Kabadayı, Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.
- Bilir, Hüsnü. "William Stanley Jevons'un Mekanik 'İnsan' Kavrayışı". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2018): 17-33. <https://izlik.org/JA26SR56BK>.
- Brown, Harold C. The Definition of Logic, *The Journal of Philosophy*, Vol. 16, No. 20 (Sep. 25, 1919), pp. 533-541.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantık*, Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Emiroğlu, İbrahim. *Mantık Yanlıları*, Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022.
- Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhan*. çev.Ömer Türker, Ömer Mahir Alper. İstanbul: KlasikYayınları, 2008.
- Fârâbî, *Kitâbü'l-Elfâz*. çev.Yaşar Aydın, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Fârâbî, *Mantiğa Giriş Risâleleri*. çev.Yaşar Aydın, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Felsefe.gen.tr "Boole Cebirinin Daha Sonraki Gelişimi". Erişim 3 Mart 2025. <https://www.felsefe.gen.tr/boole-cebrinin-daha-sonraki-gelisimi>
- İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy, vd. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbn Sînâ, *Mantiğa Giriş Risâleleri (Kitâbu's-Şifâ)*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Felsefe Dersleri*, Der Saâdet: Bâb-ı Âlî Ebu's-Suûd Caddesi: Hukuk Kitapçısı, h. 1330.
- Harriet Ann Jevons, *Letters and Journal of W. Stanley Jevons*, London: Macmillan and Company, 1886.
- Jevons, William Stanley. *The Principles of Science*. London: Macmillan And Company, 1892.
- Jevons, William Stanley. *Elementary Lessons In Logic*. London: Manchester New Edition. London and New York : Macmillan And Company 1894.
- Jevons, William Stanley. *Logic*. D. NW York: Appleton and Company. 1877.
- Jevons, William Stanley. *Mantık*, çev. Giray Fidan ve K.Uluç İşisâğ, Ankara: Efil Yayınları. 2023.
- Mill, John Stuart. *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy*, (London: Longmans, Green and Company Mdcclxv, 2. Edition, 1865).
- Minto, William. *Logic (Inductive and Deductive)* 7. Edition, London Toronto Universty, 1893.
- Özturan, Mehmet. "At kavramı: Kavram mı nesne mi, tikel mi tümel mi? Frege ve islam mantık geleneği çerçevesinde bir mukayese". *Felsefe Dünyası*, (2024). 80,38-56. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1582626>
- Read, Carvet. *Logic (Deductive and Enductive)*, London: Grant Richards. 1908.
- Selçuk, Remziye. "Dijitalleşme ve Mantık: S. Jevons'un Mantık Makinesi", *Dijital Çağda Mantık ve Düşüncenin Dönüşümü: Yeni Paradigmalar*, ed. Coşkun Baba, (Konya: Palet Yayınları, 2025), 161-180.
- Stock, George. *Deductive Logic*. London: M.A. Pembroke College, Oxford Longmans, Green and Company. 1888.
- Aytemiz, Levent. "W.S. Jevons as the Founder of Modern Economics", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2002, 7/1, 211-228.
- Yıldız, Ayşe. "Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistematik Literatür Taramasına Genel Bakış, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022; 22(Özel Sayı 2): 367-386.

